

Jasna Fischer

O VIRIH ZA GOSPODARSKO IN DRUŽBENO ZGODOVINO SLOVENCEV OD
SREDINE 19. STOLETJA DO PRVE SVETOVNE VOJNE

Naslov tega prispevka je izraz želje po čim krajšem in jedrnatem naslovu, zato ni povsem ustrezen. Na eni strani je preširok, saj nameravam podrobneje obravnavati le statistične vire, in ne vseh virov za gospodarsko ter družbeno zgodovino Slovencev v času, ki ga omejujem z naslovom. Na drugi strani pa je spet nekoliko preozek, ker bom na primeru s širšega celjskega področja poskušala hkrati prikazati tudi uporabnost predstavljenih statističnih virov. Ko govorim o statističnih virih, mislim na dvoje. Prvo so uradni statistični podatki, ki jih je objavila avstrijska statistična služba v serijah statističnih publikacij, drugo pa so podatki, ki so jih zbirali industrijski obrati sami o delavcih, zaposlenih v njih, v tako imenovanih moštvenih knjigah — *Mannschafts-bücher*. Iz množice avstrijskih publikacij uradnih statističnih podatkov se bom omejila samo na objave podatkov poklicne statistike. S pomočjo objavljenih podatkov bom orisala razvoj obrti in industrije v nekdanjem okrajnem glavarstvu Celje. Na kratko bom predstavila tudi rezultate, ki sem jih dobila pri obdelavi podatkov iz moštvene knjige železarne v Štorah, ki je v celoti ohranjena za čas od leta 1878 do 1914.

Čeprav so stalne popise prebivalstva vpeljali že s terezijanskimi reformami, ko so ob vojaških konskripcijah vedno ocenili tudi število prebivalcev, pa dobijo rezultati ljudskih štetij pravi pomen za preučevanje družbene in gospodarske zgodovine šele za drugo polovico 19. stoletja. Zakona o ljudskih štetjih iz let 1857 in 1869 sta, ob sočasno izvedeni upravni reformi, ki je izboljšala administracijo in njene organe, vpeljala sodobna splošna štetja prebivalstva. V tem času je namreč dokončno prevladalo prepričanje, da imajo popisi prebivalstva tudi statističen smisel, da mora država vedeti še kaj več o svojem prebivalstvu, kot pa je potrebno za pobiranje davkov in za vojaške nabore. Hkrati je po marčni revoluciji prenehalo veljati načelo o tajnosti statističnih podatkov in v uradnih statističnih publikacijah so jih začeli objavljati vedno več in vedno bolj izčrpane. V obravnavanem obdobju je za zgodovinarja pomembnih več serij statističnih publikacij. Med leti 1863 in 1881 je izhajala serija *Statistisches Jahrbuch*, ki jo je leta 1881 nadomestila serija *Österreichische Statistik*, in ki z zvezki stare in nove serije obsega skupaj kar 107 enot. Poleg teh dveh glavnih publikacij so objavljali deloma gradivo, še več pa

razprav na podlagi tega gradiva, tudi v revijah *Mitteilungen aus dem Gebiete der Statistik* in *Statistische Monatsschrift*.¹

Gradivo, ki je objavljeno v teh publikacijah, je zelo bogato in mnogovrstno. Poleg splošnih demografskih podatkov (rodnosti, smrtnosti, prirodnega prirastka ipd.) so objavljali še celo vrsto drugih podatkov, dragocenih za preučevanje zgodovine gospodarstva, zdravstva, šolstva, volitev ipd. V tem prispevku se, kot sem že omenila, omejujem samo na poklicno sestavo prebivalstva, ki nam pokaže pomen prebivalstva kot pomembnega gospodarskega dejavnika. Poklicna in s tem tudi družbena razčlenjenost prebivalstva je gotovo eden od važnih elementov v vsakem orisu gospodarskega razvoja. Poklicna statistika omogoča vpogled v obseg ter smer delitve dela in socialne diferenciacije ter s tem odslikava tudi razčlenjenost in stopnjo razvoja gospodarstva. Spremljanje poklicne sestave prebivalstva, zabeležene v desetletnih razmakih, nam hkrati pokaže tudi najpomembnejše razvojne trende spreminjanja gospodarske poklicne sestave prebivalstva. S tega vidika je zato gotovo izredno pomemben študij gradiva poklicnih statistik pri raziskovanju družbenega in gospodarskega razvoja naše preteklosti.

Avstrijska statistična služba ni poznala posebnih poklicnih štetij prebivalstva, ampak so bila vprašanja o poklicu vključena v popisne pole splošnih ljudskih štetij. Rezultati obdelave o poklicni sestavi so bili objavljeni skupaj s splošnimi rezultati ljudskih popisov.² Ljudska štetja so bila do razpada Avstro-Ogrske opravljena v letih 1857, 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910. Popis leta 1857 s kritičnim datumom 31. oktober je bil že izveden po modernih statističnih načelih po vzoru popisa, izvedenega leta 1846 v Belgiji, in ne več samo z vojaških vidikov. Vendar pa se tega popisa še ne da primerjati s kasnejšimi, ki so jih izvajali na podlagi zakona iz leta 1869. Leta 1857 so namreč popisovali stalno (tako imenovano domače) prebivalstvo, hkrati pa niso dovolj upoštevali razlike med stalnim in prisotnim prebivalstvom.³ Popis leta 1869 in vsi naslednji do leta 1910 s kritičnim datumom 31. december so ugotavljali prisotno prebivalstvo, in so sodobni ter zanesljivi. Popisnice so se od popisa do popisa le neznatno spreminjale, dodajali so le nove rubrike.

Raziskovalcu družbene zgodovine nekoliko otežujejo uporabo uradnih rezultatov različne metodologije obdelave gradiva. Poklicne sheme so se od popisa do popisa spreminjale, čeprav je treba takoj pristaviti, da ne vedno toliko, da podatkov ob ustreznih preračunavanjih ne bi mogli med seboj smiselno primerjati. Ta ugotovitev velja predvsem za zadnje tri popise, manj pa za

¹ Obširneje glej o tem Fran Zwitter, *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni*. Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 14, historični odsek 5, Učiteljska tiskarna, Ljubljana 1936, str. 45–46 in str. 54–56.

² Rezultati poklicne statistike popisov prebivalstva v letih 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910 so objavljeni v naslednjih publikacijah: *Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern dann der Militärgränze nach der Zählung vom 31. Dezember 1869*, 2. zvezek, *Bevölkerung nach dem Beruf und der Beschäftigung, Österreichische Statistik I.* knjiga, 2., 3., 4. zvezek, *Österreichische Statistik XXXIII.* knjiga, 4., 5., 6. zvezek, *Österreichische Statistik, LXV.* knjiga, 4., 5., 6. zvezek. *Österreichische Statistik, Neue Folge, III.* knjiga, 4., 5., 6. zvezek.

³ Zwitter uporablja za stalno prebivalstvo tudi termin pristojno prebivalstvo. Zwitter, navedeno delo, str. 55. Primerjaj tudi Igor Vrišer, *Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane*, knjižnica »Kronike«, Ljubljana 1956, str. 22.

rezultate popisov v letih 1869 in 1880.⁴ Če hočemo podatke med seboj primerjati, je treba poenotiti poklicne sheme. Smiselno je, da to poenotenje naslonimo na poklicno shemo zadnjega avstrijskega popisa leta 1910, ki obenem ni bistveno drugačna od poklicne sheme, ki jo uporabljajo statistiki danes.

Iz priložene tabele vidimo, kako je avstrijska statistična služba za vsak popis sproti prilagajala in razvijala poklicno shemo za obdelavo in prikaz rezultatov, hkrati pa tudi še poenoteno poklicno shemo. Razdelitev v štiri razrede — razred A kmetijstvo, gozdarstvo in lov, razred B obrt in industrija, razred C trgovina in promet, razred D vojska, javne službe, svobodni poklici, rentniki, varovanci v zavodih in drugi — so prvič uvedli šele pri popisu leta 1890, vendar lahko v ta osnovni delitveni model brez težav uvrstimo poklicne skupine, uporabljene pri prejšnjih dveh popisih. Na tem nivoju je moč rezultate vseh petih popisov med seboj brez težav primerjati. Te primerjave nam omogočajo osvetlitev globalnih premikov v gospodarski (poklicni) pripadnosti prebivalstva v slovenskih deželah od druge polovice 19. stoletja do časa pred prvo svetovno vojno, to je v času tistih razvojnih procesov, ki so slovenskim deželam prinesli nov gospodarski preobrat s težiščem na neagrarni proizvodnji. Podrobneje pa lahko te premike osvetlimo samo, če lahko primerjamo podatke za posamezne gospodarske panoge med seboj in znotraj samih. Čeprav zgodovinarji večkrat nismo tako natančni kot statistiki in se zadovoljujemo tudi s primerjavami med nekoliko bolj ohlapno določenimi skupinami, moramo tudi mi vseeno ugotoviti, da podrobnejše primerjave podatkov znotraj gospodarskih panog med popisom leta 1869 in 1880 na eni strani ter popisi leta 1890, 1900 in 1910 na drugi žal niso možne in smiselne. Ta ugotovitev še posebej velja za obrt in industrijo, ker so se za ta razred poklicne sheme avstrijske statistike najbolj korenito spreminjale. Tako so za leto 1869 za ti dve gospodarski panogi prikazali rezultate v sedmih skupinah, za leto 1880 samo v dveh, za leti 1890 in 1900 v petnajstih in za leto 1910 v štirinajstih. Nobeno preračunavanje tu ni smiselno, saj lahko za celotno obdobje primerjamo samo dva podatka: o prebivalstvu, ki se je preživljalo z rudarstvom in plavžarstvom, ter vsemi ostalimi industrijskimi in obrtnimi panogami. Brez večjih težav pa so mogoče primerjave med rezultati popisov 1890, 1900 in 1910 pač za štirinajst skupin, ki ustrezajo posameznim industrijskim in obrtnim panogam.

Delitev prebivalstva znotraj teh skupin se ni bistveno spreminjala. Razdeljeno je bilo na zaposleno (aktivno) in vzdrževano prebivalstvo, znotraj teh dveh uvrstitev pa na več podskupin. Za popisa leta 1869 in 1880 je razvrščeno zaposleno prebivalstvo na samostojne, uslužbenice in delavce, vzdrževano pa na svojce in hišne posle. Razdelitev med nepridobitnim vzdrževanim prebivalstvom je ostala nespremenjena tudi pri najslednjih popisih. Spreminjala pa se je notranja delitev v skupini aktivnega prebivalstva. Leta 1890 so bile štiri, leta 1900 pet in leta 1910 sedem podskupin. Tako so leta 1890 na novo uvedli podskupino dninarjev, leta 1900 podskupino pomagajočih družinskih članov, leta 1910 pa še podskupini najemnikov in kolonov ter vajencev. Če hočemo narediti podrobnejšo primerjavo med popisi, tvegamo najmanj napak, če re-

⁴ Glej tudi Adolf Vogel, Gradivo k poklicni statistiki slovenskega prebivalstva za razdobje od 1890 do 1931. Tehnika in gospodarstvo VI/1940, št. 1—2, str. 18—19.

Tabela št. 1
Poklicne sheme popisov 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910

	1869	1880	1890	1900	1910
A					
1. poljedelstvo, živinoreja, vrtnarstvo	10	15, 16	1	1	1
2. gozdarstvo	10	15, 16	2	2	2
3. ribolov	11	14	3	3	3
B					
4. rudarstvo, plavžarstvo	12	17	4	4	4
5. industrija kamna, zemlje	14	18	5	5	5
6. kovinska industrija, obrt	14	18	6, 7	6, 7	6
7. strojna industrija, obrt	14	18	8	8	7, 9
8. kemična industrija	15	18	9	9	8, 9
9. gradbeništvo	13	18	10	10	10
10. poligrafična obrt	17	18	11	11	11
11. tekstilna industrija, obrt	16	18	12	12	12
12. papirna in usnjarska industrija, obrt	17	18	13	13	13
13. lesna industrija, obrt	14	18	14	14	14
14. prehrabena industrija, obrt	15	18	15, 16	15, 16	9, 15
15. oblačilna obrt	17	18	17	17	16
16. ostale industrije, obrti	18	18	18	18	17
C					
17. trgovina z blagom	19	19	19	19	18
18. denarni in kreditni zavodi, zavarovalnice	21	21	20	20	19
19. promet	20	20, 22	21, 22	21, 22	20, 21
20. posebna trgovska in prevozna podjetja	19, 20	19, 20	23	23	22
21. gostinska obrt	18	18	16	16	23
22. hišne službe in različno mezdno delo (dnina)	23	26	23	24	24
D					
23. aktivno vojaštvo	3	4	24	25	25
24. dvorne, državne in druge javne službe	1, 2, 4, 8, 9	1, 2, 3, 8, 9, 10, 11, 12, 13	25	26	26, 27
25. svobodni poklici	6, 7	5, 6, 7	26	27	28
26. rentniki, podpiranci	22	23, 24	27	28	29
27. osebe v zavodih in poklicni pripravi	5	25	28	29	30
28. brez poklica, brez navedbe poklica	24	28	29	30	31

zultate preračunamo po vzorcu razdelitve, ki je veljala leta 1890, torej na samostojne, uslužbenke, delavce in dninarje.

Veliko več dela je potrebno, če hočemo iz rezultatov popisov izračunati podatke za slovensko etnično ozemlje. Nobenih težav ni za Kranjsko in slovensko Štajersko, težje pa je za slovensko Koroško, Goriško, Primorsko s Trstom, Istro in Prekmurje. Poseben je položaj Prekmurja, ki je bilo pred razpadom Avstro-Ogrske vključeno v Železno in Zalsko županijo, ter so bili popisi prebivalstva izvedeni in rezultati objavljeni v okviru ogrske polovice države. Za ostale našete dele slovenskega etničnega ozemlja moramo podatke preračunavati po tistih najmanjših upravnih enotah, po katerih so bili objavljeni rezultati popisov, to je po okrajnih glavarstvih. Pri tem se moramo zavedati, da meje okrajnih glavarstev niso bile vedno povsem identične s slovenskimi etničnimi mejami, in da na ta način zajamemo tudi območja izven našega ozemlja.

Ni majhno število raziskovalcev, ki so uporabljali bogato gradivo iz avstrijskih uradnih statističnih publikacij. Vendar za večino velja, da so ga izkoriščali le fragmentarno. Eni so uporabili le podatke o demografskem razvoju Slovencev, drugi le podatke posameznih štetij, najpogosteje štetja leta 1910, tretji podatke za posamezne dežele.⁵ Mislim pa, se ne motim dosti, in predvsem, da ne delam nikomur prehude krivice, če posebej omenim, da sta celotno gradivo poleg Frana Zwittra najbolj sistematično preštudirala in uporabila statistika Dolfe Vogelnik in Živko Šifrer. Vogelnik je objavil rezultate poklicne statistike štetij 1890, 1900 in 1910, vendar le za ozemlje Slovenije med obema vojnoma. Šifrer je prikazal razvoj prebivalstva v Sloveniji po spolu, ekonomsko strukturo prebivalstva pa le po osnovni razdelitvi na agrarno in neagrarno za čas od leta 1857 naprej, vendar tudi on samo za ozemlje današnje republike Slovenije.⁶

Drug vir, ki se mi zdi v nekaterih pogledih še pomembnejši kot statistično gradivo, so moštvene knjige, ki jih ponekod izmenjujemo tudi matične ali delavske knjige. So nenadomestljiv, prvovrsten zgodovinski vir raziskovalcu, ki preučuje razvoj, to je nastajanje, oblikovanje in rast modernega industrijskega delavstva na Slovenskem. Če nam rezultati popisov prebivalstva omogočajo analizo globalnih premikov v družbeni strukturi prebivalstva na Slovenskem, pa nam podatki, zbrani v moštvenih knjigah, pomagajo pri razumevanju teh procesov v manjših celicah, to je v okviru industrijskega obrata. Kvantitativna analiza podatkov iz moštvenih knjig nam daje bolj detajlno podobo procesa gospodarskega razvoja, ki je spreminjal razmerja med posa-

⁵ Razprav, kjer so avtorji uporabljali to gradivo, je precej, zato dajem le zelo kratek izbor: Etbin Kristan, Narodno vprašanje in Slovenci, Delavska tiskovna družba, r.z.z.o.z., Ljubljana 1908; Filip Uratnik, Prebivalstvo in gospodarstvo Slovenije, Cankarjeva družba, Ljubljana 1929/1930; Anton Melik, Slovenija I, Slovenska matica, Ljubljana 1936; Fran Zwitter, navedeno delo; Janko Pleterški, Položaj Slovencev pred prvo svetovno vojno, zbornik Jugoslovanski narodi pred prvi svetski rat, Posebna izdanja Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd 1967, str. 761—788; Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda V, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1974.

⁶ Adolf Vogelnik, Gradivo k poklicni statistiki slovenskega prebivalstva za razdobje od 1890 do 1931. Tehnika in gospodarstvo. VI/1940, št. 1—2, str. 17—48 in Živko Šifrer, Razvitak Slovenije u poslednjih sto godina. Stanovništvo I/1963, str. 339—364.

meznimi gospodarskimi panogami. Moštvene knjige vsebujejo naslednje podatke: ime in priimek, letnico rojstva, rojstni kraj ali domovinsko pravico (včasih oboje), poklic ali delovno mesto, čas zaposlitve, to je datum vstopa in izstopa z dela, ter navadno tudi vzroke odhoda z dela. Žal so moštvene knjige ohranjene samo za nekatere industrijske obrate. Srečna okoliščina je, da so to hkrati tisti obrati, ki so bili že pred prvo svetovno vojno najpomembnejši in celo ključni v slovenski industriji. Ohranjene so skoraj v celoti za tri slovenske železarne, na Jesenicah, Ravnah in v Štorah, za rudnik rjavega premoga v Trbovljah, rudnik in topilnico svinca Mežica, rudnik živega srebra v Idriji, za tekstilni tovarni v Trziču in Litiji ter za tobačno tovarno v Ljubljani.⁷ Neuspešno je bilo iskanje teh knjig doslej v kemični, usnjarski in papirni, lesni in prehrambeni industriji. Skupno so v znanih moštvenih knjigah zbrani podatki za več kot 85 000 delavcev. Ta podatek sam zase govori, kako pomembne so moštvene knjige pri analizi razvoja slovenskega industrijskega delavstva. Vendar pa te knjige kljub nadvse dragocenim podatkom omogočajo samo vzorčni študij procesa nastajanja in oblikovanja delavstva v posameznih industrijskih obratih posameznih industrijskih panog.

V okviru študija družbenih in gospodarskih procesov hitre industrializacije je eno od bistvenih in hkrati tudi zanimivih vprašanj, kako se je oblikovalo in razvijalo obrtno in industrijsko delavstvo. Tu gre za probleme kvalifikacijske strukture, geografske in poklicne mobilnosti, fluktuacije, če naštejemo le najvažnejše. In prav tu nam kvantitativna analiza podatkov iz moštvenih knjig daje dovolj podrobne in zadovoljive informacije. Edina resna ovira pri izkoriščanju gradiva iz moštvenih knjig je zelo veliko število podatkov. Možnosti za njihovo obdelavo so tri. Najslabša je ročna, saj ne omogoča, da bi lahko izkoristili vse informacije. V ilustracijo naj navedem, da je pri ročni obdelavi skoraj nemogoče izračunati — mislim namreč v še ekonomičnem času — poprečno starost delavcev ob prvi zaposlitvi ali pa poprečno dobo zaposlitve v posameznem obratu. Druga možnost je računalniška obdelava podatkov, ki ima zaenkrat še tudi svojo slabo stran. Raziskava je zelo draga, saj sta zajemljanje in prenos podatkov na kartice ali diskete za sedaj še dolgotrajen in zamuden postopek. Tega dela zgodovinar tudi ne more opraviti sam, ampak potrebuje posebno strovno ekipo. Stvari pa le niso tako brezizhodne, saj mi je ob ljubeznivi pomoči centra za AOP Tobačne tovarne v Ljubljani že uspela računalniška analiza podatkov iz moštvene knjige za njihove delavce, zaposlene v njej v letih od 1871 do 1914. V sodelovanju z računskim centrom železarne na Jesenicah pa pripravljam računalniško obdelavo podatkov o delavcih v železarnah na Jesenicah, v Ravnah in Štorah. Tretja možnost je vzorčna obdelava, ki pa jo zgodovinarji še vedno neradi uporabljamo.

Deloma sem že sproti ob opisu obeh statističnih virov omenjala in poudarjala njun pomen in uporabnost. Bolj podrobno in nazorno pa bom prikazala razvoj obrti in industrije, kot se pač zrcali skozi podatke poklicne statistike,

⁷ Podrobnejši podatki o času in številu vpisanih delavcev za našete moštvene knjige so: Železarna Jesenice 1890—1914, približno 10 000 vpisov, železarna Ravne na Koroškem 1837—1907, 1638 vpisov, železarna Štore 1879—1914, 3563 vpisov, rudnik rjavega premoga Trbovlje 1874—1914, 55 190 vpisov, rudnik in topilnica svinca Mežica 1815—1907, 1470 vpisov, bombažna predilnica in tkalnica Tržič 1890—1914, 5225 vpisov, tobačna tovarna Ljubljana 1871—1914, 4425 vpisov, predilnica Litija 1909 do 1914, 1455 vpisov.

za Celje in njegovo okolico. Ta oris zajema mesto Celje in nekdanje okrajno glavarstvo Celje s sodnimi okraji Celje, Gornji grad, Vransko, Konjice, Šmarje in Laško. Ni moj namen, da bi podrobneje razgrinjala pregled razvoja industrije in obrti v Celju in okolici, zato bom navedla samo nekaj osnovnih in že iz literature znanih podatkov. Pri tem prikazu se bom držala uradnih poklicnih shem avstrijske statistične službe in orisala razvoj industrije na tem področju v okviru trinajstih industrijskih panog.⁸

Izrazito najpomembnejša industrijska panoga v celjskem okraju je bilo rudarstvo. Poleg premogovnikov v Trbovljah, Hrastniku, na Dolu, v Zabukovici pri Libojah in Ojstrem, združenih v Trboveljski premogokopni družbi (TPD), je bila v tem času v celjski okolici še vrsta manjših rudnikov premoga. Omenim naj le Pečovnik ter premogovnike, ki so bili v lasti železarne v Štorah, Laško, Briše, Pleše, Govce in Pečovje.⁹ V obdobju, o katerem govorimo, so bili ti premogovniki eden od pomembnih nosilcev industrializacije na tem geografskem območju. Do največje možne mere so izkoristili možnosti razvoja, ki jim jih je odprla dograditev južne železnice. Seveda se tu ne morem poglobljati v vlogo, ki jo je pri tem imel tuj kapital, ker to daleč presega tematiko te razprave.

Relativno močna, resda bolj po številu obratov kot pa po številu zaposlenih delavcev, je bila industrija kamna in zemlje. V to industrijsko panogo se uvrščajo steklarne, opekarne, apnenice, cementarne in keramična industrija. Tovrstnih obratov je bilo prav na tem področju precej. Najstarejši obrati tovarniškega značaja v tej panogi so bile steklarne, ki so jih ustanovljali že od začetka 18. stoletja dalje. Sprva so bile v lasti zemljiških gospodov, kasneje pa so prešle v last posameznih meščanov. Izkoriščale so gozdno bogastvo v okolici Celja. V drugo polovico 19. stoletja so se ohranile le steklarne v Libojah, Trbovljah in Hrastniku. Sredi šestdesetih let pa je začela pešati njihova konkurenčna sposobnost, izgubljale so tuje trge ter sta do devetdesetih let prvi dve propadli. Uspešno se je modernizirala in tako ohranila konkurenčnost doma in v tujini le steklarna v Hrastniku. Na novo pa so v tem obdobju odprli steklarni v Straži pri Rogatcu in v Tržišču pri Rogaški Slatini. Steklarstvu sorodna je keramična industrija, ki se je razvila iz lončarske obrti. Poleg še danes uspešne tovarne v Libojah, ustanovljene leta 1816, je bila v tem obdobju pomembna manjša tovarna majolik v Kasezah, ustanovljena leta 1873, s podružnico v Spodnji Rečici pri Laškem. Ugodne so bile tudi razmere za razvoj opekarništva. Opekarne so bile raztresene po celotnem področju in značilno zanje je bilo, da so bili to nestalni obrati, ki so nastajali po sprotnih potrebah. Od večjih opekarniških obratov je treba omeniti celjsko mestno opekarno na Spodnji Hudinji in opekarno v Trbovljah. Enake ugotovitve veljajo tudi za številne apnenice. Žganje apna je bilo dokaj razvito in razširjeno, vendar spet razdrobljeno na vrsto manjših apnenic, izmed katerih so bile najbolj znane na Frankolovem, Lindeku in Socki. Šele proti koncu tega ob-

⁸ Glej priloženo tabelo številka 1, Poklicne sheme popisov v letih 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910.

⁹ Ferdo Gestrin-Vasilij Melik, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1966, str. 157 in str. 234 in Jože Šorn, Pregled industrializacije Slovencev v času 1719—1919, 2. del: čas od okoli 1809 do 1918, tipkopis, Arhiv IZDG, str. 101—119.

dobja so bile zgrajene velike apnenice v Zidanem mostu in Hrastniku. V okviru te industrijske panoge ima pomembno mesto še industrija cementa z dvema večjima obratoma v Zidanem mostu in Trbovljah. Cementarna v Zidanem mostu je bila ustanovljena leta 1857 in je poleg prvovrstnega cementa izdelovala še cementno opeko, cementne plošče, nepregorljivo opeko ter apno. Cementarno v Trbovljah so zgradili v zameno za ukinjeno steklaro leta 1876. V času do prve svetovne vojne so jo večkrat modernizirali, opustili so izdelavo roman cementa ter izdelovali le odličen portland cement. Cementarna je delovala v okviru TPD.¹⁰

Največje podjetje v kovinski industriji je bila železarna v Štorah, ki jo je zgradil leta 1851 Tirolec Pavel Putzer. Zaradi finančnih težav se je leta 1865 preoblikovala v rudarsko in železarsko delniško družbo. Družba se je bila prisiljena še naprej zadolževati, in je leta 1878 podjetje prodala družbi Hohenwanger Hauptgewerkschaft z Dunaja, ki pa je po borznem polomu na Dunaju leta 1873, v katerem je bila tudi sama prizadeta, ustavila proizvodnjo v Štorah. Obrat je dala na dražbo in leta 1877 ga je s premogovniki vred kupil Carl Neufeldt z Dunaja. Naslednje leto je železarno organiziral kot delniško družbo z imenom Rudnik in železarna Štore (Berg- und Hüttenwerk Störé). Podjetje je imelo sedež na Dunaju. Obsegalo je železarske obrate pudlarno, kladivarno, valjarno z livarno ter že omenjena premogovna polja. V železarni so izdelovali sivo litino in jeklo.¹¹ Leta 1873 začeta gradnja je v letu 1875 že omogočila taljenje cinkove rude v državni cinkarni v Celju, drugem največjem podjetju kovinske stroke. Topila je cinkovo rudo iz Rablja, s katerim je bila dejansko enotna proizvodnospislovna enota, čeprav je manjše količine rude dobivala tudi iz nekaterih koroških in tirolskih rudnikov. Premog, ki je bil njeno najpomembnejše kurivo, je dobivala iz velenjskega premogovnika. Leta 1912 je cinkarna zgradila še lastno pražarno in obrat za žvepleno kislino. V času pred prvo svetovno vojno je celjska cinkarna proizvedla 30 % avstrijske proizvodnje cinka.¹² V kovinski industriji je imela pomembno mesto tudi tovarna emajlirane posode, ustanovljena leta 1894. Ustanovitelj in lastnik je bil Adolf Westen. Med leti 1900 in 1912 je podjetje delovalo kot delniška družba, dokler ni leta 1912 Westen ponovno sam postal edini lastnik. V kovinski industriji moramo omeniti še zlatarstvo, kjer je podjetnikom Pachiaffi uspelo, da so proti koncu 19. stoletja svojo obrtno zlatarsko delavnico organizirali kot industrijsko podjetje.¹³

V kemični industriji je obratovalo več podjetij. Ustanovljeni sta bili dve tovarni močnega razstreliva haloksina, prva leta 1865 pri Škofji vasi, druga leta 1869 v Spodnji Rečici pri Laškem. Obratovali sta le do začetka devetdesetih let, ko je proizvodnjo eksploziva povsem prevzela država. Kemična tovarna

¹⁰ Janko Orožen, *Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola*, Občinski ljudski odbor v Trbovljah, Trbovlje 1958, str. 402—405 (dalje navajam Orožen, *Zgodovina Trbovelj*) in Janko Orožen-Justin Felicijan, *Kratka gospodarska zgodovina Celja in okolice*, Odbor za proslavo 300-letnice mesta Celja, Celje 1952, str. 30—31 in 36—37 (dalje navajam Orožen-Felicijan, *Gospodarska zgodovina Celja*).

¹¹ Jože Šorn, navedeno delo, str. 85—86 in Orožen-Felicijan, *Gospodarska zgodovina Celja*, str. 38—39.

¹² Jože Šorn, navedeno delo, str. 125—126 in Orožen-Felicijan, *Gospodarska zgodovina Celja*, str. 39—40.

¹³ Orožen-Felicijan, *Gospodarska zgodovina Celja*, str. 30 in 40—41.

v Hrastniku je začela obratovati leta 1860. Preseljena je bila iz Trsta, njeni glavni proizvodi pa so bili kalijev in kromov kisliliter, po letu 1871 pa tudi žveplena kislina in železov minij.¹⁴

V tekstilni industriji je bila najpomembnejši obrat tekstilna tovarna v Preboldu. Začeli so jo graditi tržaški podjetniki leta 1838, obratovati pa je začela leta 1842 kot bombažna predilnica. Leta 1866 je povsem pogorela, ponovno je začela delati leta 1870. Vse do leta 1913 je menjavala lastnike, tega leta pa je prešla v sklop Mautnerjevega tekstilnega koncerna.¹⁵

Industrija papirja in usnja je bila s podjetji, ki so bili bolj obrtne kot industrijske narave, precej razdrobljena. Od sedmih usnjarn iz prve polovice 19. stoletja so se v obravnavano obdobje ohranile le tri, dve v Celju in ena na Dobrni. Papirnice so bile štiri, vse so bile manjše in so izdelovale rjav ovojni papir. Bile so v Jurkloštru, Tevčah, Panečah in Višnji vasi.¹⁶

Lesni industriji se v tem prostoru kljub ugodni legi in razmeroma velikemu lesnemu bogastvu ni uspelo posebno razviti in uveljaviti. Poleg nekaj manjših parnih žag je bilo edino omembe vredno lesno podjetje tovarna meril v Polzeli, ustanovljena leta 1896.¹⁷

Prehrambena industrija v Celju in okolici je v primerjavi s prejšnjimi obdobji izgubila vodilno mesto. Pivovarništvo, resda bolj z značajem velike obrti, se je ohranilo v Laškem. Zmanjšalo se je tudi število mlinov, najpomembnejši trije pa so se razvili v tovarniška podjetja. To so bili valjni mlini na Teharjih, v Spodnji Hudinji in na Ložnici. V Zidanem mostu je od leta 1851 obratovala tovarna rastlinskih olj, ki je pred prvo svetovno vojno pogorela in je niso več obnovili. Omeniti je treba še tovarno vinskega cveta in kisa, ustanovljena leta 1875 v Zavodni.¹⁸

Obrt se je tako kot drugod na Slovenskem tudi v Celju in njegovi okolici bolj in manj uspešno branila pred popolnim propadom. V tem obdobju je težišče neagrarne proizvodnje hitreje prehajalo z obrti na industrijo in bolj produktivna in konkurenčna industrijska proizvodnja je postopoma jemala zaslužek vrsti obrtnikov. Nekatere tradicionalne obrti, kot so bile tkalska, barvarska in lončarska, so propadle. Druge so se, ene bolj, druge manj uspešno preusmerjale v industrijsko proizvodnjo, kot na primer pivovarništvo, usnjarstvo, milarstvo. Kovinske obrtne stroke so se čedalje bolj specializirale, pri tem pa so nekatere propadle, kot na primer kotlarstvo, druge pa, kot ključavničarstvo, so se še bolj razvile. Enake ugotovitve veljajo za gradbeniške obrti, ki so se ob velikem gradbeniškem zagonu v drugi polovici 19. stoletja uspešno razvijale. Tretje pa so dokaj mirno, brez pretresov in v skorajda nespremenjenih razmerah delovale naprej. Takšne obrti so bile kamnoseštvo, pleskarstvo in vrsta storitvenih obrti. Hkrati so se pojavljale povsem nove obrtne stroke, ki so bile vezane na velike spremembe v prometu ter na elektrifikacijo in plinifikacijo. Pri tem mislim na obrti, ki so se specializirale na vzdrževanje novih strojev v prometu, obrti in industriji.¹⁹

¹⁴ Orožen, Zgodovina Trbovelj, str. 531—535.

¹⁵ France Kresal, Tekstilna industrija v Sloveniji, Založba Borec, Ljubljana 1976, str. 28.

¹⁶ Orožen-Felicijan, Gospodarska zgodovina Celja, str. 33.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Prav tam, str. 28—30 in 34—35.

¹⁹ Prav tam, str. 28—30.

Obdobje druge polovice 19. stoletja je bilo, kot vidimo, tudi v Celju in njegovi širši okolici čas hitre in intenzivne industrializacije. To območje nam zelo lepo ilustrira, kaj je za razvoj neagrarnega gospodarstva pomenila gradnja osnovnega železniškega omrežja. To velja predvsem za rudarstvo in obrate kovinske ter kemične industrije, ki so postali nosilci industrijskega razvoja. Gotovo pri tem ni najmanj pomembno, da gre hkrati za tiste panoge, ki so še danes nosilci industrijske proizvodnje na tem območju.

Vprašanje je, kako nam prikazujejo živahen gospodarski razvoj podatki poklicne statistike. Ko govorimo o vlogi obrti in industrije v celotnem gospodarstvu, nas najprej zanima, koliko ljudi sta zaposlovali. To nam kažeta tabeli številka dve in tri.

Tabela številka 2
Prebivalstvo zaposleno v obrti in industriji

Leto	Celje z okolico	slovenska Štajerska	slovenske dežele
1869	7 332 5,99 %	20 802 5,1 %	101 320 7,1 %
1880	9 372 7,2 %	22 561 5,3 %	117 300 7,7 %
1890	10 254 7,5 %	24 104 5,4 %	129 844 8,2 %
1900	12 480 8,8 %	28 995 6,3 %	147 527 8,9 %
1910	14 188 9,7 %	34 181 7,2 %	186 761 10,4 %

Tabela številka 3
Prebivalstvo, zaposleno v obrti in industriji in celotno prebivalstvo

Leto	Celje z okolico	slovenska Štajerska	slovenske dežele	Celje z okolico	slovenska Štajerska	slovenske dežele
1869	7 332	20 802	101 320	122 281	406 180	1 431 667
	100	100	100	100	100	100
1880	9 372	22 561	117 300	129 526	426 975	1 519 422
	127,8	108,4	115,8	105,9	105,1	106,1
1890	10 254	24 104	129 844	135 721	444 300	1 587 711
	139,8 (109,4)	115,9 (106,9)	128,2 (110,7)	110,9 (104,8)	109,4 (104,1)	108,6 (104,5)
1900	12 480	28 995	147 527	140 793	457 847	1 652 653
	170,2 (121,7)	139,4 (120,3)	145,6 (113,6)	115,1 (103,7)	112,7 (103)	115,4 (104,1)
1910	14 188	43 181	186 761	146 433	476 822	1 788 022
	193,5 (113,7)	164,3 (117,9)	184,3 (126,6)	119,7 (104)	117,4 (104,1)	124,9 (108,2)

Da bi bili podatki bolj razumljivi in lažje predstavljeni, navajam obenem tudi podatke za slovensko Štajersko in slovensko etnično ozemlje v celoti. Iz tabele številka 2 sta razvidna absolutno število in delež zaposlenega prebivalstva v obrti in industriji glede na celotno prebivalstvo. V Celju in okolici je v letu 1869 delalo v obrti in industriji skoraj 6 % vsega prebivalstva, manj kot pol stoletja kasneje, leta 1910, pa je bil ta odstotek že 9,7, narasel je za 3,7 %. Posebej moram opozoriti na dejstvo, da je bil ta porast na tem območju relativno hitrejši kot pa na ostalem slovenskem etničnem ozemlju, kjer se je v istem obdobju zvečal nekoliko manj, za 3,1 %. Hkrati pa je bil precej manjši na slovenskem Štajerskem, kjer se je povečal samo za 2,1 %. V tabeli številka 3 so poleg števila aktivnega in celotnega prebivalstva v Celju z okolico, na slovenskem Štajerskem in na slovenskem etničnem ozemlju navedeni tudi indeksi porasta. Izračunani so tudi kumulativni indeksi, ki so navedeni v oklepaju. Vidimo, da je število zaposlenih v obrti in industriji povsod hitro naraščalo, vendar spet najhitreje v okrajnem glavarstvu Celje, kjer se je število zaposlenih v teh dveh gospodarskih panogah v dobrih štiridesetih letih skoraj podvojilo, medtem ko se je na slovenskem Štajerskem in v vseh slovenskih deželah povečalo nekoliko manj, za 64 % oziroma 84 %. Primerjave med kumulativnimi indeksi nam pokažejo, da so porasti med posameznimi desetletji znotraj posameznih območij in med njimi zelo različni. Spet je najbolj opazna razlika med okrajnim glavarstvom Celje, kjer je v desetletju 1869—1880 število zaposlenih naraslo za 27,8 %, in slovensko Štajersko, kjer se je to število zvečalo le za 8,4 %. Povsod pa beležimo počasnejši dvig v desetletju 1880—1890. Naj opozorim, da je bil to čas, ko si gospodarstvo v slovenskih deželah še ni opomoglo od posledic borznega poloma na Dunaju v letu 1873 in velike recesije, ki mu je sledila in jo je bilo pri nas čutiti še daleč v osemdeseta leta. Živahnejši gospodarski razvoj pa kažejo indeksi za leti 1900 in 1910, računano glede na leto 1869, ko je za Celje in okolico indeks povečanja števila zaposlenih v letu 1900 170,3, v letu 1910 193,5, za slovensko Štajersko 139,4 in 164,3, za slovenske dežele pa 145,5 in 184,3. Precej počasneje je v vsem tem obdobju naraščalo število prebivalstva. Med indeksi rasti prebivalstva v celjskem okrajnem glavarstvu, na slovenskem Štajerskem in na slovenskem etničnem ozemlju ni tako velikih razlik kot med indeksi, izračunanimi za aktivno prebivalstvo v obrti in industriji. Velja pa splošna ugotovitev, da so na slovenskem Štajerskem nekoliko nižji kot v okrajnem glavarstvu Celje in v slovenskih deželah. Enake ugotovitve veljajo tudi za kumulativne indekse.

Iz povedanega vidimo, da nam uradni podatki poklicne statistike omogočajo kvantifikacijo globalnih strukturnih premikov tistega procesa, ki mu eni pravijo preprosto industrializacija, drugi pa tudi premik težišča z agrarne na neagrarno proizvodnjo v narodnem gospodarstvu. Vsi nadaljnji izračuni pa nam bodo pokazali, kakšni so bili strukturni premiki med posameznimi panogami znotraj industrije in obrti.

Tabeli številka 4 in 5 nam kažeta razmerja med posameznimi industrijskimi in obrtnimi panogami. V tabeli številka 4 so prikazana s pomočjo izračunanega odstotka zaposlenih v vsaki panogi posebej glede na število vseh zaposlenih v obrti in industriji, v tabeli številka 5 pa so izračunani indeksi porasta oziroma padca glede na to število. Te izračune lahko naredimo le za čas od leta 1890 naprej. Obdelava podatkov in prikaz rezultatov pri popisih

Tabela številka 4

Industrijske in obrtne panoge v okrajnem glavarstvu Celje — delež zaposlenih

Panoga	1890	1900	1910
rudarstvo, plavžarstvo	27,6	34,8	30,7
industrija kamna, zemlje	4,02	4,2	6,6
kovinska industrija, obrt	5,9	7,9	8,5
strojna industrija, obrt	1,6	1,6	2,9
kemična industrija	1,7	2,4	2,4
gradbeništvo	7,7	6,5	6,2
poligrafična obrt	0,3	0,3	0,4
tekstilna industrija, obrt	1,1	2,3	1,5
papirna in usnjarska industrija, obrt	2,3	1,6	1,3
lesna industrija, obrt	6,7	7,4	6,5
prehrambena industrija, obrt	15,6	16,1	12,6
oblačilna obrt	21,3	13,6	17,6
ostale industrije, obrt	4,1	1	2,6
skupaj	100	100	100

Tabela številka 5

Industrijske in obrtne panoge v okrajnem glavarstvu Celje — indeksi

Panoga	1900 indeks 1890 = 100	1910 indeks 1890 = 100
rudarstvo, plavžarstvo	153,5	153,9
industrija kamna, zemlje	129,3	229,1
kovinska industrija, obrt	163,8	200,6
strojna industrija, obrt	125,9	258
kemična industrija	169,5	180,2
gradbeništvo	103,7	113,2
poligrafična obrt	128,1	175
tekstilna industrija, obrt	245,3	188
papirna in usnjarska industrija, obrt	86,3	78,5
lesna industrija, obrt	132,3	133,5
oblačilna obrt	78,1	114,7
ostale industrije, obrti	30,3	88,2
prehrambena industrija, obrt	125,2	111,6

prebivalstva za leti 1869 in 1880 nam ne omogočata takšnih primerjalnih izračunov za to obdobje.

Najmočnejše in industrijske panoge po številu zaposlenih so bile v Celju in v okrajnem glavarstvu Celje rudarstvo in plavžarstvo, prehrambena

industrija in obrt ter oblačilna obrt, kjer sta delali v letih 1890 in 1900 skoraj dve tretjini vseh zaposlenih v neagrarnem gospodarstvu. V letu 1910, ko ta odstotek nekoliko pade, pa še vedno precej čez polovico, skoraj 61%. Med leti 1890 in 1910 se je stalno povečevalo absolutno in relativno število zaposlenih v rudarstvu in plavžarstvu, industriji kamna in zemlje, obdelavi kovin, strojni industriji in obrti, kemični industriji in poligrafični obrti, relativno pa je padalo v gradbeništvu, papirni in usnjarski industriji in obrti ter prehrabeni industriji in obrti. Najvišji so indeksi — preko 150 — spet v rudarstvu in plavžarstvu, industriji kamna in zemlje, obdelavi kovin, strojni industriji in obrti, kemični industriji in tekstilni industriji. Padajo samo v treh panogah, papirni in usnjarski industriji, drugih industrijah in obrteh ter leta 1900 tudi v oblačilni obrti.

Zanimiv je tudi izračun, ki nam pokaže mesto in pomen obrti in industrije celjskega okrajnega glavastva v okviru slovenske Štajerske. Leta 1869 so predstavljali zaposleni v obrti in industriji celjskega okrajnega glavarstva skupaj z mestom Celje 35,2% vseh zaposlenih v obeh gospodarskih panogah na slovenskem Štajerskem, v letu 1880 se je ta odstotek dvignil že na 41,5. V naslednjih dveh desetletjih je še rasel, v letu 1890 je bil 42,5%, najvišji pa leta 1900, kar 43%. Potem je leta 1910 nekoliko padel in je bil ponovno 41,5%. Največji delež pri tem sta imela rudarstvo in plavžarstvo ter kemična industrija, kjer je delalo v Celju in okolici kar 91% oziroma 59% vseh zaposlenih v teh dveh panogah na slovenskem Štajerskem.

Tabela številka 6

Ženske v industriji in obrti — v %

	1880	1890	1900	1919
Celje z okolico	26,1	21,6	18,7	20,6
slovenska Štajerska	18,1	23,1	18,3	21,5
slovenske dežele	25,4	27,9	24,03	27,2

Eden od kazalcev stopnje razvoja neagrarnih industrijskih in obrtnih panog je tudi, koliko so zaposlovale ženske delovne sile. Pri tem je treba takoj opozoriti, da je ta delež v slovenskih deželah nenavadno visok glede na druge industrijsko bolj razvite pokrajine avstrijske polovice habsburške monarhije. Na to dejstvo je opozorila že sama avstrijska statistična služba.²⁰ Iz tabele številka 6 je razvidno, da je bil ta odstotek zelo spremenljiv. Najvišji je bil v letu 1890, leta 1900 je presenetljivo padel in kljub porastu leta 1910 ni dosegel stopnje iz leta 1890. Zato je ena od nalog našega zgodovinopisja, da podrobneje razišče vzroke za takšno presenetljivo gibanje. Ena od verjetnih razlag je gotovo izseljevanje iz slovenskih dežel, vprašanje pa je, če je edina.

²⁰ Ethin Kristan, navedeno delo, str. 29, in Janko Pleterski, navedeno delo, str. 773.

Zelo na kratko bom predstavila še rezultate obdelave podatkov možstvene knjige železarne v Štorah. Voditi so jo začeli leta 1878, potem ko je železarno s premogovniki vred po večkratnih zamenjavah lastnikov in celo krajši ustavitvi proizvodnje kupil dunajski podjetnik Carl Neufeldt. V njej je 3542 vpisov oziroma 2679 oseb. Vpisi so zaporedni po datumih nastopa dela. Delavec je bil ob vsaki ponovni zaposlitvi vpisan na novo. Do leta 1912 so v njej vpisani tudi delavci železarniških premogovnikov. V železarni je delalo 1483 delavcev, to je 55,3 %. Drugi vpisani — bilo jih je 1196 — so bili zaposleni v premogovnikih. Podjetje je zaposlovalo samo moško delovno silo. 18,5 % delavcev se je v obratih zaposlilo dvakrat ali večkrat.²¹ Do leta 1898 se je letno zaposlovalo le po nekaj deset delavcev, od tega leta dalje pa se jih je začelo letno zaposlovati med sto in dvestopetdeset. Prvi odhodi so zabeleženi šele leta 1889. Število odhodov enakomerno sledi frekvenci prihodov, le da je praviloma nekaj nižje.²² Tudi v štorski železarni in njenih premogovnikih opazamo, podobno kot v drugih industrijskih obratih, za katere imamo možstvene knjige, da so se delavci zaposlovali in odhajali precej enakomerno skozi vse leto, da pa je opazna tendenca večjega zaposlovanja v jesenskih mesecih, predvsem oktobra in novembra, in pogostejšega zapuščanja dela v spomladanskih mesecih, zlasti aprila in maja. Kar vsiljuje se enostavna razlaga, da gre pač za pojav, ki mora nujno spremljati proces industrializacije; pogojevala pa ga je subjektivna in objektivna navezanost novega industrijskega delavstva na agrarno okolje, iz katerega je prihajalo. Premalo pa je bilo še opravljenih raziskav, ki bi pokazale, ali je takšna razlaga tudi edina in pravilna.

Vzroki odhoda — in podatek manjka le za nekaj deset delavcev — so različni. Malo manj kot tri četrtine jih je zapustilo delo na lastno željo. Razmeroma več delavcev je to storilo v rudniku kot pa v železarni.²³ Zaradi nediscipline je bilo odpuščenih 10 % zaposlenih. Med disciplinske prekrške so šteli pretepe, kraje, »plave«, odklanjanje dela, pijančevanje, praznovanje prvega maja. Vsi drugi delavci so bili bodisi upokojeni, obsojeni na zaporne kazni (vendar ne zaradi prekrškov na delu!) ali vpoklicani v vojsko. Umrlo je nekaj deset delavcev. Zanimivo je, da je bila smrtnost višja med zaposlenimi v železarskih obratih kot pa v premogovnikih.²⁴

Analizo podatkov o rojstnem kraju sem opravila na podlagi združevanja v sodne okraje za slovensko narodnostno ozemlje, posameznih deželah za Avstro-Ogrsko.²⁵ 84 % vseh zaposlenih je bilo rojenih na slovenskem Štajerskem, med njimi pa skoraj tri četrtine v okrajnem glavarstvu Celje in sodnem okraju Kozje, torej v krajih blizu podjetja. Še manjša je bila geografska mobilnost delavcev v premogovnikih, saj jih je bilo skoraj 92 % iz slovenske Štajerske in med njimi skoraj 80 % iz krajev v bližini delovnega mesta. Spet ugotavljamo relativno visok odstotek delavcev, rojenih zunaj slovenskega etničnega

²¹ Dvakrat se je zaposlilo 378 delavcev, trikrat 102, štirikrat 14, in petkrat 3, skupaj torej 497 oseb.

²² Ta razpon je pri prihodih od najmanj 3 delavcev v letu 1884 do 53 delavcev v letu 1897, pri odhodih pa od najmanj 28 delavcev v letu 1894 do 39 v letu 1898.

²³ Iz železarne je na lastno željo odšlo 934 delavcev, iz premogovnikov pa 1021.

²⁴ V železarni je umrlo 68 delavcev, v rudniku pa samo 10.

²⁵ Model obdelave podatka o rojstnem kraju je podrobneje opisan v razpravi Jasne Fischer, Proučevanje strukture delavstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno na podlagi možstvenih knjig. Arhivi IV/1981, št. 1—2, str. 65—70.

ozemlja — to velja predvsem za železarno, in je v zvezi z dokaj ugodno kvalifikacijsko strukturo. Med njimi je devet desetih kvalificiranih.²⁶ Tako se ponovno srečujemo z veliko geografsko mobilnostjo kvalificiranega kadra, kar je opaziti tudi v železarnah na Ravnah in Jesenicah ter pri podobni analizi pramateriala ljudskih štetij v Ljubljani v letih 1869—1890.²⁷

Med železarno in njenimi premogovniki je bila precejšnja razlika v kvalifikacijski sestavi delavstva. Analizirala sem jo na podlagi podatka o poklicu oziroma delovnem mestu ob nastopu dela. Za 19 % delavcev v premogovnikih ni bilo mogoče določiti kvalifikacije, ker je podatek preveč splošen — vpisano je samo »rudar«. Nekaj nad 45 % je bilo nekvalificiranih delavcev, 35 % pa kvalificiranih. V železarskih obratih pa je bila skoraj polovica kvalificiranih. Takšno ugodno sestavo je zahtevala pač bolj zapletena narava dela v teh obratih.²⁸

Zusammenfassung

QUELLEN ZUR WIRTSCHAFTS- UND GESELLSCHAFTSGESCHICHTE DER SLOVENEN VON DER MITTE DES 19. JAHRHUNDERTS BIS ZUM 1. WELTKRIEG

Die vorliegende Arbeit befaßt sich in erster Linie nur mit den statistischen Quellenmaterial aus der bezeichneten Zeit und nicht mit allen Quellen zur Wirtschafts- und Gesellschaftsgeschichte. Verwendet wurden offizielle Statistiken, erhoben und veröffentlicht vom *Statistischen Zentralamt* im Rahmen der allgemeinen Volkszählungen und jene Daten, die die verschiedenen Industriebetriebe in den sogenannten Mannschaftsbüchern über ihre Belegschaften sammelten. Von den vielen offiziellen österreichischen statistischen Publikationen wurden nur jene berücksichtigt, in denen die Ergebnisse der Volkszählungen aus den Jahren 1869, 1880, 1890, 1900 und 1910 veröffentlicht wurden, und diese sind: die Publikation *Bevölkerung und Viehstand* der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder an der Militärgrenze nach der Zählung von Dezember 1869 und die große Serie *Österreichische Statistik*, innerhalb dieser insbesondere die Hefte über die Berufsstatistik. Auf der Analyse dieses Datenmaterials basiert dann die Darstellung der Entwicklung des Gewerbes und der Industrie im Bezirk Celje/Cilli. Um den Industrialisierungsprozeß anschaulicher und verständlicher zu machen, wurden die Entwicklungsdaten des Gewerbes und der Industrie des Bezirkes Celje/Cilli jenen des slovenischen Teiles der Steiermark und des slovenischen ethnischen Gebietes überhaupt gegenübergestellt. Darüberhinaus gibt die Autorin noch einen kurzen Überblick über die Resultate einer Analyse der lückenlos erhaltengebliebenen Mannschaftsbücher der Eisenhütte von *Store* aus der Zeit von 1878 bis 1914.

²⁶ Z neslovenskega ozemlja se je zaposlilo v železarni *Štore* 164 delavcev, med njimi 144 v železarskih obratih.

²⁷ Jasna Fischer, *Socialna osnova delavskega gibanja v Ljubljani, 1870—1890*, Jugoslovanski istorijski časopis 1978, št. 1—4, str. 235—246.

²⁸ Za nekvalificirane delavce v premogovnikih sem štela vozače, čistilce in dlnarje, med kvalificirane pa kopače in učne kopače. V železarskih obratih sem štela med nekvalificirane delavce dlnarje, vajence in delavce na železniškem dvorišču (»platz«), za kvalificirane pa vse, ki so opravljali zahtevnejša železarska in obrtniška dela ter mojstre.